

JOŽE CIPERLE
Filozofska fakulteta
Ljubljana

UDK 807 : 37 (497.12)

UČBENIKI ZA KLASIČNE JEZIKE PRI SLOVENCIH

Apstrakt: V kratki razpravi je prikazan razvoj učbenikov latinščine in grščine na Slovenskem od srednjega veka dalje pa do današnjih dni. V okviru zgodovinskega razvoja so navedena najznatnejša dela in njihovi avtorji. Še poseben pomen pa je dan latinskim učbenikom, ki so nastali na osvobojenem ozemlju v času NOB.

O latinskih učbenikih srednjega veka obstoji iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja obsežna literatura. Žal pa je slika srednjeveške šolske literature, ki jo le-ta nudi, slabo pregledna in nepopolna¹. Jezika, ki so ga srednjeveški učenjaki in kleriki uporabljali v vsakdanjem življenju, se niso mogli naučiti od rimskih pisateljev. Tega jezika so se učili kot živ jezik. Latinščina je bila v šolah tega časa učni jezik in učni predmet. Osnovne elemente so se učili iz malih učbenikov in beril kot so Donat, Cato, Aesop². Jezikovno spretnost so si širili z govornimi knjigami, npr. *Manuale scolarium*³. Nadalje obstaje obsežni učbeniki gramatike; daleč najbolj rabljeni je bil *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei; uporabljali so ga v neštetihi rokopisnih in kasneje tiskanihi izdajah s komentarjem in brez komentarja. Posamezni deli *Doctrinala* (*Pars prima, secunda*) pa so obravnavali oblikoslovje, sintakso, kvantiteto, akcent in figure⁴. O didaktični vrednosti teh učbenikov si je težko ustvariti pravo sodbo; predvsem si je težko ustvariti jasno predstavo, kako je z njihovo pomočjo potekal pouk v praksi, in od tega zavisi ocena o njihovi uporabnosti. Pri tem se niso omejevali zgolj

¹ F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, I. Bd., Leipzig 1919, 46—50; T. Ziegler, *Die Geschichte der Pädagogik mit besonderer Rücksicht auf das höhere Unterrichtswesen*, München 1909; *Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichts bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* (v Kehrovih *Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichts*, Bd. IV, 1882).

² F. A. Eckstein, *Lateinischer und griechischer Unterricht*, Leipzig 1887, 43; J. Ciperle, *Oris srednjeveškega šolstva na Slovenskem*, XIX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, 236.

³ *Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik* (Rein), V. Bd., Langensalza 1906, 328—329; *Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslere für höhere Schulen* (dr. A. Baumeister), 3. Bd. / *Didaktik und Methodik der einzelnen Lehrfächer*, I., 7 — 9.

⁴ F. Paulsen, n.d., 47.

na učenje na pamet latinsko napisanih učbenikov. Sam Alexander de Villa Dei predpostavlja na zečtku Doctrinala uporabo nemščine pri prvih urah pouka kot samo po sebi razumljivo⁵. V 15. stoletju pa je že moč najti številne poizkuse, naučiti se latinščino po krajši in lažji poti. *Exercitium puerorum gramaticale per dietas distributum* kaže, da so se pri tem nekoliko spoznali že na reklamo; kdor bo uporabljal to knjigo, je rečeno na kraju, naj bo to klerik ali trgovec, se bo mogel brez velikih težav in brez učitelja naučiti do popolnosti latinsko gramatiko. Današnja znanstveno-pedagoška ocena teh učbenikov je brez dvoma še v veliki meri pod vplivom humanistov in njihove ocene te dobe⁶. Realno znanstveno oceno teh del za pouk jezika in literature srednjega veka bo treba še izdelati.

Humanizem je preoblikoval karakter pouka latinščine (namesto živega, pouk mrtvega jezika), moral pa je spremeniti tudi učne cilje in učne metode, kakor tudi pripraviti nove učbenike. Donat in Alexander de Villa Dei sta počasi izginjala iz šol. Njuno mesto pa so zavzeli klasični avtorji in njihove imitacije (od Agricola do Sturm in njegovih naslednikov). Težišče beril je bilo na Ciceronu, Vergiliju in Kvintilijanu⁷.

Ustanovitev in organizacija protestantske gimnazije v Ljubljani in Celovcu je brez dvoma najeminentnejše delo protestantov na Slovenskem na področju šolstva v 16. stoletju⁸. Ti dve šoli sta za pouk latinščine ter grščine uporabljaju naslednje učbenike: Latinsko začetnico neznanega avtorja⁹, Latinski katekizem Johanna Brenza¹⁰, besednjak Sebalda Heidna¹¹, Donatovo latinsko gramatiko za elementarno

⁵ Bericht über österreichisches Unterrichtswesen, Wien 1873, II., 230—231.

⁶ F. Paulsen, n.d., 48

⁷ J. Ciperle, Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do leta 1918, Živa antika, Skopje 1980, 269.

⁸ V. Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. st., Ljubljana 1952, 119.

⁹ V. Schmidt, Pedagoško delo, n.d., str. 40

¹⁰ Mertz, Das Schulwesen der deutschen Reformation, Heidelberg 1902, 161 — 163; Johann Brenz (1499 — 1570), württemberški reformator in viden protestantski šolnik. Leta 1527 je napisal kratek katekizem „Fragestücke des christlichen Glaubens für die Jugend zu Schwäbisch Hall“ (catechismus minor), ki ga je namenil mladini in je bil v protestantskih šolah močno razširjen v nemščini, latinščini in grščini.

¹¹ Sebald Heyden (1498 — 1561), rektor latinske šole v Nürnbergu (1524 — 1561), je sestavil latinsko-nemški slovarček, besednjak stvari. Ta „Nomenclatura rerum“ se omenja v mnogih protestantskih šolskih naredbah. Besednjak je razdeljan na sedem oddelkov (lekcij), za vsak dah v tednu eden. Rezporeditev besed ni abecedna, temveč po smiselnih kategorijah, in sicer tako, da se nemške besede rimajo.

stopnjo, Mimi Publani¹², Katon¹³, Ciceronova pisma v Sturmovem izboru¹⁴, *Tabulae graece Neandrovc¹⁵*, *Calepinus*¹⁶.

Glavni cilj jezuitskega gimnazijskega pouka 17. in 18. stoletja je bil v skladu s fevdalno pedagoško prakso pouk latinščine. Gramatiko so jezuiti poučevali na osnovi dveh knjig Španca Emmanuela Alvareza, kot berilo pa so uporabljali najvažnejša Ciceronova pisma, njegova spisa *De amicitia* in *De senectute*¹⁷. Prav tako so čitali Ovidijeve elegije, Cezarjeve zgodovinske spise ter dela Salustija, Livija in Curcija, od pesnikov pa predvsem Vergilija in Horacija. Pri grščini pa so brali tekste Krizostama, Ezopa, Demostena, Platona in Homerja v različnih izdajah, ki nam v glavnem niso poznane¹⁸.

Slovensko ozemlje je bilo do leta 1918 v sklopu avstro-ogrske monarhije, zato so veljala tudi za tisk učbenikov ista zakonska določila kakor za ostalo avstrijsko polovico monarhije. Učni jezik ne Slovenskem je bilo na gimnazijah do leta 1774 latinščina, nato pa jo je polagoma izrinjala nemščina. Slovenščina je bila dovoljena kot učni jezik v nižjih razredih gimnazije šele od konca 19. stoletja, v višjih pa od prvega desetletja 20. stoljeta za nekatere predmete na Kranjskem. Monopolno pravico izdajanja in zalaganja tudi srednješolskih učbenikov je v Avstriji od leta 1807 do leta 1850 imela c.k. Zaloga šolskih knjig na Dunaju, ki jo je leta 1772 ustanovila Marija Terezija. Prve uradno priznane učbenike tudi za

¹² To je naziv za zbirko izrekov, ki izjahajajo od Publja Sira. (**Publius Syrus**), rimskega pisatelja mimov. Izreki učijo praktično življensko modrost in so našli pot v šolo kot primarna snov za učenje na pamet.

¹³ Pod Katonomim imenom je ohranjena zbirka izrekov (**Dicta Catonis ad filium suum**). Izreki razodevajo vpliv stoicizma in krščanstva in so bili močno razširjeni že v srednjeveških šolah.

¹⁴ Ciceronova pisma, ki zahtevajo od bralca precej predizobrazbe zlasti iz zgodovine so brali v 16. stoletju učenci na protestantskih šolah na nižji stopnji, v 19. in v 20. stoletju pa učenci največkrat v zadnjem razredu gimnazije. To je bilo mogoče, ker so protestantski šolniki izbrali za uporabo v šolah najlažja Ciceronova pisma, ki naj bi bila učencem v praktično napotilo, kako je treba napisati dobro latinsko pismo.

¹⁵ Mihael Neander, znameniti protestantski šolnik 16. stoletja, rektor protestantske samostanske šole v Ilfeldu, je leta 1564 napisal učbenik grškega jezika za začetnike (*Grecae linguae tabulae*).

¹⁶ Calepinus, rojen v Calepinu pri Bergamu, živel v drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja, je setavil latinski leksikon (slovar), ki so ga pozneje razni učenjaki izpopolnili še z drugimi jeziki.

¹⁷ F. Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje (1597 — 1704)*, Ljubljana 1967, 45 — 61; J. Ciperle, *Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja*, Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1976, 20 — 30.

¹⁸ F. Dolinar, n.d., 45—47; B. Duh, *Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu*, Freiburg Br. V., 1896, str. 60—82.

pouk klasičnih jezikov je izdal sredi 18. stoletja znameniti dunajski mojster Johann von Trattner¹⁹. V tem času so bili tudi pri nas v rabi za pouk latinščine in grščine naslednji učbeniki: *Anleitung zur lateinischen Sprache*, Pierre Chompré, *Selecta latini sermonis exemplaria*, *Institutionum grammaticarum in Institutiones ed eloquentiam*²⁰. Leta 1807 pa so v zvezi s takratno Langovo gimnazijsko reformo izšli novi učbeniki, s katerimi je takrat država mnogo natančneje določila vsebino pouka kakor pozneje z učnimi načrti in ki so ostali v rabi vse do leta 1848. Navedimo nekatere od njih: *Lateinische Sprache für Anfänger*, *Chrestomathia latina*, *Institutio ad eloquentiam*, *Breves gramatica graeca* in *Griechisches Lesebuch*²¹.

Latinščina je z gimnazijsko reformo leta 1848 tudi na Slovenskem izgubila prejšni dominirajoči položaj v šolstvu, a ostale je eden od najpomembnejših učnih predmetov. Tako so bili pri nas do sedemdesetih let 19. stoletja v rabi avstrijsko — nemški učbeniki za pouk latinščine in grščine avtorjev: F. Süfleja, F. Schultza, M. Schinagla, G. Curtiusa in drugih²².

Postopno uvajanje slovenščine kot učnega jezika pa je zahtevalo ustrezne slovenske učbenike tudi za pouk klasičnih jezikov. Že leta 1874 je v založbi kranjskega deželnega odbora išla *Latinska slovnica za slovensko mladež*, ki jo je spisal Ladislav Hrovat, naslednje leto pa *Latinsko-slovenske vaje za 1. gimnazijski razred* in slovar k *Latinskim vajam za prvi in drugi gimnazijski razred* v dveh delih, ki jih je spisal Sebastijan Žepič²³. V naslednjih letih do prve svetovne vojne so za latinščino in grščino pisali učbenike Kermavner, Wiesthaler, Požar, Jeršinovič, Tominšek, Košan, Pipenbacher, Jerovšek, Prebil in Koritnik. Slovenske srednješolske učbenike pa so v tem odboju zalagali v Ljubljani Kle-

¹⁹ F. Ostanek, *Šolske knjige*, Slovenska matica (1864 — 1964), Ljubljana 1964, 399—428; F. Ilešič, *O pouku slovenskega jezika*, Slovenska šolska Matica, Ljubljana 1902, VIII — 120.

²⁰ J. Ciperle, *Ljubljanska gimnazija (1773 — 1808)*, I, Kronika 28, št. 2, 111 — 121; J. Nečasek, *Geschichte des Laibacher Gymnasiums*, Programm und Jahresbericht k.k. Obergymnasiums zu Laibach 1861, 3.

²¹ *Sammlung der Verordnungen und Vorschriften über die Verfassung und Einrichtung der Gymnasien*, Wien 1817, 25.

²² Letna poročila gimnazij na Slovenskem (1850—1918); T. Matauschek, *Normalien Nachschlagebuch der Lehrer und Direktoren der Oesterreichischen öffentlichen Gymnasien*, Prag 1864, 124 — 126; A. Ficker, *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen*, II, Wien 1873, str. 241 — 266.

²³ F. Ostanek, n.d., Slovenska matica (1864 — 1964), 413.

²⁴ Seznam rabljenih učbenikov kakor tudi sami učbeniki se nahajajo v knjižnici Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

inmayer—Bamberg, Schwentner, Katoliška bukvarna privatna knezoškofijska gimnazija v Št. Vidu; v Mariboru pa Tiskarna Sv. Cirila. Pri pisanju teh učbenikov so se slovenski avtorji zgedovali po preizkušenih nemških vzorcih, npr. Scheindlerju, Curtiusu in drugih, kar dokazujejo tudi ocene in poročilo o teh učbenikih v posameznih latnikih Letopisa za avstrijske gimnazije (*Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*)²⁵

Po razpadu Avstro-Ogrske je maja 1919 Deželna vlada za Slovenijo ustanovila Zalogo šolskih knjig v Ljubljani, ki je izdajala učbenike za vse vrste šol. Tako je pri tej založbi 1928 leta izšla četrta predelana Pipenbacherjeva Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije in leta 1937/38 Belc — Jere — Omerzova Latinska vadnica in slavnica za drugi, tretji in četrti razred klasične gimnazije in sedmi razred realne gimnazije. Založba pa je izdala tudi več klasičnih beril²⁶.

Ostale latinske in grške vadbice, slovnice in čitanke, ki so izšle v tridesetih letih (avtorji Sovre, Tomc, Južnič in Bajuk), pa sta tiskali Jugoslovenska tiskarna v Ljubljani in Tiskarna sv. Cirila (Hrovatinova) v Mariboru; založila pa Jugoslovenska knjigarna²⁷.

Ker je bila latinščina v času NOB na osvobojenem ozemlju uvrščena kot učni predmet v učni načrt za gimnazije, je bilo treba misliti tudi na potrebe po latinskem učbeniku. Redno se je poučavala sicer le v petem razredu črnomaljske in metliške gimnazije, toda latinski teksti so bili potrebni tudi študentom, ki so se sami pripravljali za izpite čez višje razrede. Za redno potrebo je skušal oskrbeti latinska skripta Modest Golia, ki je poučeval latinščino v petem razredu na gimnaziji v Metliki. Na črnomaljski gimnaziji je poučeval latinščino dr. Stanko Canjkar. Modest Golia je v zimskih mesecih 1944/45 razmnoževal za svoje dijake skripta z naslovom Latinska vadnica, ki jo je skrajšano posnel po Sovretovi Latinski vadnici in slavnici iz leta 1935. Sprva je pošiljal obrabljene matrice iz Metlike v Črnomelj, da so jih tu razmnoževali zase dalje, kolikor jih je bilo treba za črnomaljske potebe, pozneje pa je tudi to delo opravljal Golia sam ob pomoči svojih dijakov, tako da je bilo izvodov dovolj za Metliko, Črnomelj in za tečajnike. Papir in barvo je oskrbel Golii odsek, ki je tudi uradno podpisan na skriptah kot izda-

²⁵ *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, Wien 1907, 728 — 738.

²⁶ F. Planina, 25let dela za slovensko učno knjigo, Ljubljana 1944, 3 — 8, 16.

²⁷ Seznam učnih knjig za srednje šole 1927 — 1928, Ljubljana 1927; Spisak učbenika, Beograd 1924, 8—9.

jatelj: „Tehnika 80“. Tehnika 80 je tehnika odsekov SNOS in se je samo podpisala na naslovno stran skript, ki so sicer v celoti delo Modesta Golie. Koliko je bilo vseh razmnoženih strani, se ne da ugotoviti. Po poročilu odseka z datumom 24. aprila 1945 je bilo dotlej razmnoženih 30 strani. Za omenjenim datumom so prišli dnevi, v katerih je bilo Golievo delo onemogočeno. Najverjetneje ni bilo Latinske vadnice razmnožene več kot teh 30 strani. Število izvodov je določala potreba v Metliki, v Črnomlju in na tečajih, to pa je bilo 50 — 60 izvodov. Za višje gimnazijske razrede je odsek za prosveto v Črnomlju sam na pisalni stroj razmnožil nakaj izvodov besedil, da so bili na voljo dijakom. Besedila je iz Cezarjevega dela *De bello Gallico* in iz Avguštinovih *Confessiones* izbral profesor latinščine v Črnomlju dr. Stanjko Cankjar. Razmnožil jih je v sedmih kopijah na pisalni stroj odsek za prosveto. Brošurica je obsegala deset strani. Februarja 1945 je izročil odsek ta latinska besedila stalni izpitni komisiji za srednješolske ispite, ki jih je dalje pretipkavala in razmnoževala, kolikor so zahtevale potrebe²⁸.

Po osvoboditvi je leta 1950 izšla Južničeva Latinska vadnica za klasične gimnazije, poznejše izdaje v sodelovanju s Silvom Koprivo; od leta 1961 pa več izdaj treh knjig Šašljeve Fundamenta latina ter Sušnikove Latinske vadnice za medicinske šole, v Celovcu pa Zablaticova Latinska vadnica, posebne vadnice in berila pa so izšla tudi na Tržaškem²⁹.

Pregled razvoja učbenikov za klasične jezike, ki seveda ne more biti popoln, na svoj način odseva položaj pouka teh jezikov na naših šolah od visokega in poznega srednjega veka dalje, prek znamenite gimnazijske reforme sredi 19. stoletja do dandanašnjih šolskoreformnih prizadevanj. Odseva pa tudi vkoreninjenost pouka klasičnih jezikov na Slovenskem v preteklosti.

²⁸ Slavica Pavlič—Viktor Smolej, Partizansko šolstvo na Slovenskem, Ljubljana 1981, 207—208.

²⁹ Latinska vadnica in slovnica za prvi razred nižjih srednjih šol, Trieste 1848; O. Muhr, Latinska vadnica in slovnica za II. razred nižjih srednjih šol, Trst 1951; Latinska vadnica in slovnica za III. razred nižjih srednjih šol, sestavila Laura Abrami, Trst 1951; B. Tomažič, Pabulum Animi, Latinska čitanka za srednješole, Trst 1951; L. Abrami — O. Muhr, Latinska vadnica za višje razrede srednjih šol, Trst 1949

ZUSAMMENFASSUNG

J. Ciperle: DIE LEHRBÜCHER DER ALTEN SPRACHEN AUF DEM GABINET DER SLOWENEN

In diesem Beitrag stellt der Autor die Entwicklung der lateinischen und griechischen Lehrbücher auf dem Gebiet der Slowenen vom Mittelalter an bis auf die heutige Zeiten vor.

Im Mittelalter war Latein auch bei uns in allen Schulen die Unterrichts- und Umgangssprache. Die Elemente lernte man aus den kleinen Lehr- und Lesebüchern: Donat, Cato, Aesop. Sodann gab es ausführliche Lehrbücher der Grammatik; das weitaus meist gebrauchte war das *Doctrinale* des Alexksandere de Villa Dei, es ist in unzähligen Drucken, mit und ohne Kommentar, verbreitet gewesen. Über den didaktischen Wert dieser Bücher ist es nicht leicht, sich ein Urteil zu bilden. Vor allem ist es schwierig, sich eine deutliche Vorstellung davon zu machen, wie sich der Unterricht mit ihrer Hilfe in der Praxis gestaltete; und davon hängt doch das Urteil über ihre Brauchbarkeit zuletzt ab.

Danach werden verschiedene lateinische und griechische Sprachlehrbücher behandelt, die vom 16. bis 18. Jahrhundert an den protestantischen sowie jesuitischen Gelehrtschulen in Ljubljana und in Celovec (Klagenfurt) gebraucht wurden. Latein bildete noch am Ende des 18. Jahrhunderts in allen Schulen den Hauptteil des Unterrichts: lateinisch zu verstehen und zu schreiben oder auch zu sprechen war noch immer das erste Erfordernis einer gelehrten Bildung. Der Unterricht ging im ganzen in den alten Spuren. Der Einfluss der neuhumanistischen Ideen ist bei uns noch nicht erkennbar. Im Jahre 1805 wurde in Österreich ein neuer Lehrplan für Gymnasien und Lyzeen eingeführt. Neue offizielle Schulbücher auch für die lateinische und griechische Sprache wurden grösstenteils mit Benutzung der älteren norddeutschen verfasst und ihr Vertrieb einer Schulbücherverschleiss — Administration in Wien übertragen.

Die Revolution im Jahre 1848 schaffte, wie allen bisher gebemeten oder unterdrückten Tendenzen, so auch denen auf dem Gebiet des Gelehrtschulwesens, Luft. Für österreichisches Unterrichtswesen ist das Jahr 1848 das Geburtsjahr der österreichischen Gymnasien. Eine tiefgreifende Umgestaltung erfuhr der altsprachliche Unterricht. Neue Schulbücher der Autoren F. Süfle, F. Schultz, M. Schinagel, G. Curtius und anderen erschienen; in den siebzigen Jahren entstanden auch die ersten slowenischen Schulbücher der alten Sprachen.

Im letzten Teil behandelt man die Entwicklung der slowenischen Lehrbücher der alten Sprachen im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen; sowie mit besonderer Bedeutung die Entwicklung dieser Schulbücher auf den bifreiten Gebieten Sloweniens während des letzten Krieges.

Am Ende werden auch die bedeutendsten slowenischen Lehrbücher der alten Sprachen aus dem Zeitraum 1950 — 1970 angeführt, die in Slowenien, sowie in Österreich und Italien erschienen.